

ZMYSEL A DENOTÁT INDEXOVÝCH VÝRAZOV

Marián ZOUHAR*

SENSE AND REFERENCE OF INDEXICAL EXPRESSIONS

The author tries to outline Frege's semantics for indexical expressions. The task is rather problematic because there seems to be some inconsistency between general principles of Frege's semantics and requirements posed by him for semantics of indexicals. The main problem arises when we ask which kind of sense ought to be expressed by an indexical expression. Two proposals as possible answers are discussed, one suggested by John Perry, the other by Pavel Tichý. Both proposals are in part right but there are some arguments against their general validity. Then the author sketches another suggestion which preserves the main contributions of the above proposals but nullifies their mistakes.

1. Dva typy výrazov

Vo Fregeho sémantike sa odlišujú dva typy výrazov: vlastné mená (patria sem individuové vlastné mená, individuové deskripcie a výroky) a funkcionálne výrazy. Možno medzi nimi postihnúť syntaktický i sémantický rozdiel, ktoré však navzájom korešpondujú. Z hľadiska syntaxe sa vo funkcionálnych výrazoch, na rozdiel od vlastných mien, vyskytuje aspoň jedno prázdne miesto. Ak na každé prázdne miesto funkcionálneho výrazu doplníme adekvátne vlastné meno, dostaneme zložený výraz, ktorý ako celok je opäť vlastným menom, keďže už nemá nijaké prázdne miesto. Niektoré z týchto celkov sú výroky, a vyznačujú sa tým, že môžu byť pravdivé alebo nepravdivé. Sémanticky Frege postihuje rozdiel medzi týmito typmi výrazov na základe entít, ktoré denotujú či označujú. Vlastné mená denotujú predmety, teda entity, ktoré v protiklade k funkciám a pojmom označovaným funkcionálnymi výrazmi, sú samostatné samy o sebe a nepotrebujú byť ničím doplnené, aby boli, povedané Fregeho metaforou, "nasýtené". Prázdne miesto vo funkcionálnom výraze zodpovedá "nenasýtenému" charakteru funkcie, resp. pojmu, a absencia prázdneho miesta vo vlastnom mene analogicky zodpovedá "nasýtenému" charakteru predmetu. O každom nesynkategorematickom výraze platí, že je buď úplný (bez prázdneho miesta) alebo neúplný (s prázdnyim miestom), a preto o každej entite označenej nejakým výrazom jedného, resp. druhého druhu je zrejmé, že je buď "nasýtená" alebo "nenasýtená": ako nemožno v rámci Fregeho sémantiky redukovať jeden druh

výrazov na druhý, ani jeden druh entít nemožno redukovať na druhý. Inými slovami, všetko čo je funkciou, resp. pojmom, nie je predmetom a naopak.

Frege analogicky rozlišuje medzi zmyslami vlastných mien a zmyslami funkcionálnych výrazov, pričom zmysly druhého druhu, na rozdiel od zmyslov prvého druhu majú tiež akési prázdne miesto, na ktoré treba doplniť zmysel nejakého vlastného mena, aby opäť vznikol zmysel, ktorý je spôsobom danosti predmetu, "nasýtenej" entity.

V prípade tzv. indexových výrazov sa stretávame s určitými problémami pri ich zaradení do niektorej zo spomenutých dvoch tried výrazov. Indexové výrazy sa vyznačujú tým, že ich denotát (označená entita) sa mení v závislosti od kontextu ich použitia. Je táto zmena dostatočným dôkazom toho, že im Frege azda priznal funkcionálny charakter, a teda ich zaradil medzi funkcionálne výrazy? Pravdaže nie, pretože ak by indexové výrazy označovali funkciu, tak by sa ich denotát nemenil, a teda ich názov by bol neopodstatnený.

Frege však azda mohol zmysel indexového výrazu pokladať za funkcionálny. Tu treba pozorne odlišiť dva spôsoby, akými by sa ale mohol chápať výraz "funkcionálny". V žiadnom prípade pod ním nemožno rozumieť to, že zmysel takého výrazu obsahuje prázdne miesto, a teda je spôsobom danosti nejakej entity s prázdnyim miestom. V tom prípade by indexový výraz označoval funkciu alebo pojem, čo sme práve vylúčili. Podľa druhého chápania by však funkcionálnosť zmyslu indexového výrazu mohla znamenať asi to, že zmysel je funkciou trebárs z kontextov použitia do denotátu, a teda v závislosti od použitia príslušného výrazu je spôsobom danosti rôznych denotátov. Tento problém možno vyriešiť až po istých úvahách, ktoré rozvineme neskôr. Predbežne stačí konštatovať, že toto vysvetlenie nie je uspokojivé okrem iného aj preto, že Frege funkcie uznával ako *denotáty* výrazov, nie ako ich zmysly, takže zmysly ako funkcie by boli v jeho koncepcii pomerne atraktívne.

2. Zmysel výrazu a myšlienka výroku

Frege nepredložil nijakú ucelenú sémantiku indexových výrazov, ale zanechal iba niekoľko náznakov a útržkov. Je to pochopiteľné, pretože jeho záujem sa sústreďoval na skúmanie a výstavbu ideálneho jazyka (pozri napr. *Begriffsschrift*), z ktorého sú všetky indexové prvky vylúčené. Navyše aj pri aplikácii svojej sémantiky na prirodzený jazyk viac-menej predpokladal, že jedno meno má vždy ten istý denotát: každému menu je jednoznačne priradený práve jeden predmet ako denotát. Indexové výrazy sa v tom výrazne odlišujú.

Dôležitou črtou kontextuálnosti indexových výrazov podľa Fregeho je, že denotát nadobúdajú až pri použití, čo znamená, že denotát získavajú až pri konkrétnom použití v nejakom výroku. Frege by zrejme akceptoval, že základnou jednotkou komunikácie je výrok, teda "nositeľ" myšlienky, ktorá môže byť pravdivá alebo nepravdivá. Myšlienku vyjadruje napr. aj výraz "dnes", pokiaľ sa použije vo vhodnom kontexte, trebárs ako odpoveď na otázku "kedy si bol naposledy doma?". Podľa Fregeho kritérií je teda výrok. Komunikujeme niečo čo môže byť pravdivé alebo nepravdivé, nie niečo, čo sa vzťahuje na nejaký jednotlivý predmet. Bude preto užitočné, ak stručne zhrnieme niektoré charakteristiky, ktoré vo Fregeho sémantike platia pre vzťahy medzi výroky, ich zmyslami a denotátmi.

Tu však trochu odbočím a uvediem dôležité rozlíšenie, ktoré postupne nadobudne svoj význam. Ide o rozdiel medzi ideálnym znakom a jeho realizáciou. Pod ideálnym znakom rozumiem istú nečasovú a nepriestorovú entitu, ktorá je prvkom ideálneho jazykového systému. Každé vypovedané, napísané, počuté, myslené alebo inak fyzicky alebo psychicky zachytené slovo, je realizáciou príslušného ideálneho znaku. Každá realizácia je teda realizáciou nejakého ideálneho výrazu, takže nemôže existovať len fyzický znak, ale aj niečo, čo je ním realizované, t.j. ten-ktorý ideálny znak. Zaujímavou, no ťažkou otázkou je, či môže ideálny znak existovať bez akejkoľvek realizácie. Tu však nebudem hľadať odpoveď, pretože sa netýka nášho problému, skôr by nás doviedla k úvahám o ontológii sveta ideálnych znakov a korešpondencii medzi ideálnymi znakmi a ich realizáciami. Nech už je to akokoľvek, podstatné je, že každé použitie nejakého výrazu je realizáciou istého ideálneho znaku. Uznanie tohto rozlíšenia je nesmierne významné pre adekvátne objasnenie možnosti komunikácie a porozumenia medzi jednotlivými účastníkmi rozhovoru.

Uvedol som tiež, že ideálny znak je prvkom ideálneho jazykového systému, teda patrí k nejakému *jazyku*. Čo je vo Fregeho sémantike nevyhnutným predpokladom toho, aby nejaká skupina písmen bola výrazom nejakého jazyka? Zrejme je dôležité, aby dané slovo vyjadrovalo istý zmysel.¹ Netreba, aby zároveň označovalo aj nejaký denotát, pretože Frege viackrát naznačil, že do jazyka patria i výrazy bez denotátov. Ak by sme teda dichotómiu medzi ideálnym znakom a jeho realizáciou mali zasadiť do prostredia Fregeho sémantiky, nevyhnutne budeme musieť so znakom spojiť i jeho zmysel, aby sme ho vôbec mohli zaradiť do jazykového systému (ideálneho i realizovaného). Znamená to, že nejde len o tzv. syntaktický, ale i o sémantický proces realizácie; nerealizuje sa len znak samotný (tento prípad nazvime "syntaktickou realizáciou"), ale znak nejakého jazyka, t.j.

znak s istým zmyslom (tzv. "sémantická realizácia"), pričom aj realizácia tohto znaku vyjadruje taký zmysel ako samotný ideálny znak. V súvislosti so sémantickou realizáciou vznikajú otázky, na ktoré by bolo treba odpovedať, a tak objasniť tento pojem. Napríklad, kým ideálny znak je od svojej realizácie numericky odlišný, realizovaný zmysel nemôže byť numericky odlišný, a tak oddelený od akéhosi ideálneho zmyslu (tj. zmyslu ideálneho znaku). Podobne, dve realizácie jedného ideálneho znaku sa numericky líšia, no to neplatí pre dve realizácie jedného ideálneho zmyslu. Zatiaľ čo totiž máme kritériá diferenciacie jednotlivých realizácií znakov, nemáme také kritériá pre prípadné realizácie zmyslov.

Tieto problémy zrejme vznikajú z istého nedorozumenia, ku ktorému môže dôjsť. Je omylom domnievať sa, že možno realizovať samostatný zmysel, a tak získať jednotlivé fyzické inštancie jedného ideálneho zmyslu. K takému postojú nás dovedie nekritické hľadanie analógií medzi znakmi a zmyslami. Vždy, keď realizujeme nejaký zmysel, realizujeme ho vďaka jeho zachyteniu prostredníctvom jazykových výrazov, čo však nemá vzbudzovať dojem, že zmysly môžeme "klonovať". Pri realizácii zmyslov ide zrejme o niečo iné. Azda bude správnejšie, ak si výraz "realizácia" rezervujeme len pre tzv. "syntaktickú realizáciu", ale s tou výhradou, že proces takejto realizácie je neoddeliteľný od procesu, ktorý sme pôvodne nazvali "sémantickou realizáciou". Ak by sme ju totiž oddelili, ťažko by sme dokázali, že sme realizovali znak nejakého jazyka. Bude preto správnejšie, ak povieme, že fyzické realizácie sú realizáciami príslušného ideálneho znaku nielen na základe "vonkajšej" podoby, tj. na základe syntaktických príznakov, ale aj vďaka tomu, že *vyjadrujú jeden a ten istý zmysel*.

Vráťme sa však k avizovaným charakteristikám. Platia všeobecne, tak pre výroky bez indexových výrazov, ako aj pre výroky s indexovými výrazmi. Možno ich rovnako uplatniť aj v prípade ideálnych znakov, ako i v prípade ich realizácií. Tieto charakteristiky sú zhrnuté v nasledujúcich ôsmich tézach:

- (a) správne utvorený výrok určitého jazyka vždy vyjadruje jednu a tú istú myšlienku;
- (b) spojenie medzi výrokom a jeho myšlienkou je nečasové²;
- (c) každá myšlienka má práve jednu pravdivostnú hodnotu (tj. denotát výroku), ktorá je vždy tá istá;
- (d) spojenie medzi myšlienkou a pravdivostnou hodnotou je nečasové: daná myšlienka je spôsobom danosti iba jednej príslušnej pravdivostnej hodnoty;

(e) prostredníctvom myšlienky, ktorá koncipuje práve jednu pravdivostnú hodnotu, výrok tiež označuje práve jednu pravdivostnú hodnotu, ktorá je vždy tá istá;

(f) spojenie medzi výrokom a jeho pravdivostnou hodnotou je nečasové (pozri (b) a pozn. 2).

Frege bezpochyby prijímal uvedenú rigidnosť vzťahov medzi znakom, zmyslom a denotátom. K týmto bodom môžeme pridať nasledujúci princíp diferenciácie, ktorý vyplýva z rigidnosti týchto vzťahov:

(g) dva syntakticky rovnaké výroky (tj. zložené znaky, ktoré pozostávajú zo znakov totožných, takisto usporiadaných zložiek) nie sú totožné, ale rôzne, ak vyjadrujú myšlienky s rôznymi pravdivostnými hodnotami.

Z toho vyplýva veľmi dôležitá vlastnosť zmyslu výrazu:

(h) každý zmysel výroku je spôsobom danosti práve jednej pravdivostnej hodnoty ako denotátu tohto výroku.

Treba dodať, že body (a) - (h) možno zovšeobecniť na všetky typy jazykových výrazov, čiže nevzťahujú sa len na výroky a ich myšlienky, ale i na zložky výrokov a ich myšlienok, a podobne, nevzťahujú sa len na pravdivostné hodnoty, ale i na denotáty zložiek výroku, pretože platia tieto dva sémantické princípy:

Princíp funkcionality pre denotáty (P_{Fd}): denotát zloženého výrazu je funkciou denotátov zložiek tohto výrazu;

Princíp funkcionality pre zmysly (P_{Fz}): zmysel zloženého výrazu je funkciou zmyslov zložiek tohto výrazu.

Na základe toho tézu (h) môžeme preformulovať do tejto podoby:

(h^{*}) každý zmysel výrazu je spôsobom danosti práve jednej "nasýtenej" alebo "nenasýtenej" entity ako denotátu tohto výrazu.

Ak sa teda dve realizácie líšia v tom, že ich myšlienky koncipujú rôzne pravdivostné hodnoty, sú realizáciami rozličných ideálnych znakov. Kritériom diferenciácie ideálnych znakov je netotožnosť ich realizácií v tom, že denotujú alebo vyjadrujú rôzne entity. Fregeho by sme mohli správne

interpretovať oboma spôsobmi: tak, že hovorí o ideálnych znakoch, ako aj tak, že hovorí o ich realizáciách.

Funkcionálna interpretácia zmyslu indexových výrazov vo vyššie prijatom chápaní, zdá sa, potom nie je správna, pretože podľa (h) (resp. (h[~])) jeden zmysel nemôže byť spôsobom danosti rôznych denotátov. Preto bude zrejme vhodné, ak dáme prednosť takému výkladu Fregeho koncepcie indexových výrazov, ktorý nebude predpokladať, že majú funkcionálnu povahu.

3. Indexové výrazy vo Fregeho sémantike

Každá adekvátna interpretácia Fregeho zmienok o indexových výrazoch by mala dodržať body (a) - (h). Musí však dodržať ešte omnoho viac, keďže prípad indexových výrazov je veľmi špecifický. Centrálna pasáž týkajúca sa tohto druhu výrazov, z ktorej vyextrahujeme platné tézy pre ich sémantiku, je nasledujúca:

[...] často [...] samotné slová, ktoré môžu byť zachytené písmom alebo fonogramom, nepostačujú na vyjadrenie myšlienky [...] Ak prítomný čas naznačuje čas [tj. nepoužíva sa na vyjadrenie bezčasovosti], musíme vedieť, kedy bola veta použitá, aby sme mohli správne uchopiť jej myšlienku. Takže čas použitia je časťou vyjadrenia myšlienky. Ak niekto chce povedať dnes to isté, čo vyjadril včera použitím slova "dnes", musí toto slovo nahradiť výrazom "včera". Aj keď je myšlienka tá istá, jej verbálne vyjadrenie musí byť iné, aby sa zmysel vplyvom rôznych časov použitia výpovede nezmenil. To isté platí pre slová ako "tu" a "tam". Vo všetkých týchto prípadoch samotné slová, ktoré píšeme, nevyjadrujú úplnú myšlienku, ale pre jej správne uchopenie treba poznať určité sprievodné podmienky použitia, ktoré možno chápať ako spôsob vyjadrenia myšlienky. Môže sem patriť aj ukazovanie prstami, gestikulácia, pohľady. Ten istý výrok obsahujúci slovo "ja" vyjadrí rôzne myšlienky, ak ho použijú rôzni ľudia, pričom niektoré výroky budú pravdivé, iné nepravdivé. (pozri [1], 296)

Platí teda:

(i) indexové výrazy v konkrétnom použití priradujú k príslušnému výroku isté neverbálne zložky, ktoré pochádzajú zo sprievodných okolností použitia výroku - z jeho parametrov;

(ii) indexové výrazy majú podiel na vyjadrení myšlienky, majú teda podobnú úlohu ako ostatné zmysluplné výrazy.

Ako sa však indexové výrazy podieľajú na vyjadrení myšlienky? Zrejme nie tak úplne ako ostatné výrazy, ktoré do myšlienky zavádzajú svoj stabilný zmysel. Treba si všimnúť, že Frege v uvedenom citáte nehovorí nič o tom, že vyjadrujú zmysel! Naznačuje skôr, že poukazujú na isté mimoverbálne okolnosti použitia vety - ako to uvádza bod (i) - a tie sa potom podieľajú na vyjadrovacej sile výroku, či stávajú sa akýmisi parametrami, ktoré ovplyvňujú jeho zmysel. Dôležitou stránkou povahy indexových výrazov je práve toto ovplyvňovanie. Zmysel môžeme s indexovým výrazom spojiť až sprostredkovaním, v závislosti od týchto mimoverbálnych okolností, no ktoré okolnosti to budú, určuje príslušný indexový výraz sám (napr. ak použijeme výraz "ja", tieto okolnosti budú obsahovať jeho používateľa). To zrejme odporuje bodom (a) a (b) aplikovaným všeobecne na výrazy každého druhu. No jednou z úloh adekvátnej rekonštrukcie Fregeho sémantiky indexových výrazov zrejme bude zosúladiť jednak to, že zmysel nemajú trvalo, nemenne priradený a jednak to, že je to *zmysel*, tj. sémantická entita, ktorú musíme spojiť s rozumom výrazu. Zdá sa, že indexovému výrazu môžeme pričleniť dvojakú úlohu: jednak, že poukazuje na okolnosti použitia istého výroku a jednak vyjadruje zmysel, ktorým sa tieto okolnosti podieľajú na vyjadrení myšlienky výroku.

Ďalej platí:

(iii) denotát indexového výrazu (a teda i denotát každého zloženého výrazu, ktorý obsahuje indexový výraz ako svoju časť) sa mení v závislosti od použitia výrazu, tj. je determinovaný parametrami kontextu použitia výrazu;

(iv) indexový výraz vyjadruje v závislosti od kontextu použitia rôzne zmysly (ako to vyplýva z úvahy nasledujúcej po (ii));

(v) ak sú dva podobné výroky (tj. zložené z rovnako usporiadaných tých istých častí) použité v rôznych kontextoch, vyjadria rozdielne myšlienky, a pôjde teda o odlišné výroky;

(vi) ak chceme vzhľadom na určité kontextuálne parametre vyjadriť tú istú myšlienku, pričom sa medzitým relevantné parametre zmenili, musíme indexový výraz, ktorý sa vzťahuje na pôvodné parametre kontextu nahradiť vo výroku iným, ktorý sa na ne vzťahuje počas platnosti zmenených parametrov kontextu.

4. Neúspešné pokusy

Ústredný problém vyplýva z potreby nájsť spojenie medzi tézami (a) - (h) a (i) - (vi): aký zmysel vyjadrujú indexové výrazy, ak na jednej strane sa

vyžaduje, aby sa nemenil, bol konštantný, a na druhej, aby bol spôsobom danosti rôznych denotátov? Je to vôbec možné? Zrejme nenájdeme nijaký taký zmysel, ktorý by bol natoľko vyčerpávajúci, aby individualizoval nejakú "nasýtenú" entitu, no zároveň natoľko široký, aby mohol byť spôsobom danosti rôznych predmetov. To však môže v podstate znamenať len toľko, že nemusíme nájsť zmysel ako »najvýznamnejší filozof 20. storočia«, ktorý sa vzťahuje iba na tú osobu, ktorá takým filozofom je, pričom vieme, že je len jedna taká osoba. Taký zmysel by vyčleňoval stále iba tú istú entitu, bez vplyvu kontextu použitia. Preto tento druh zmyslov musíme vylúčiť.

Pokúsme sa o niečo iné: hľadáme taký zmysel, ktorý by vyčleňoval denotát pri konkrétnom použití. Uvažujme o možnosti spojiť s indexovými výrazmi zmysly, ktoré sú vyjadrené niektorými osobitnými deskripciami: napr. s výrazom "včera" spojíme zmysel výrazu "deň, ktorý predchádza dňu vypovedania tohto slova", s výrazom "ja" zase zmysel zvratu "ten, kto práve teraz hovorí" a podobne. Perry (pozri [2], 479-480) i Tichý (pozri [3], 32-33) však ukazujú, že to nevedie k správne mu záveru.

Frege požaduje, aby výrok

(1) Dnes prší,

ktorý sme vypovedali 1. marca 1997, vyjadril tú istú myšlienku ako výrok

(2) Včera pršalo,

pokiaľ ho použijeme 2. marca 1997 (pozri (vi)). Teraz však, podobne ako Tichý predpokladáme, že (1) vyjadruje tú istú myšlienku ako výrok

(3) V deň, kedy je použitá táto veta, prší.

Potom by (2) mohol vyjadrovať tú istú myšlienku ako

(4) V deň, ktorý predchádza dňu použitia tejto vety, prší.

Lenže v tom prípade (3) a (4) vyjadrujú rôzne myšlienky, pretože 1. marec je v nich daný dvoma rôznymi spôsobmi: príslušné deskriptívne zvraty v (3) a (4) vyjadrujú odlišné zmysly. Preto ani výroky (1) a (2) v danom použití by nemohli vyjadrovať tú istú myšlienku. To je však hrubé porušenie bodu (vi).

Lahko zbadáme, že chybu v tejto úvahe sme urobili už tam, kde sme prehliadli tézu (iv), keďže sme hľadali nejaký konštantný zmysel, ktorý by

vyjadrovali indexové výrazy. Potom by sme sa prehrešili proti bodu (h) a hľadali by sme zmysel, ktorý môže byť spôsobom danosti viacerých denotátov. Nekompatibilita téz (a) - (h) a (i) - (vi) zrejme vyplýva z toho, že sa pokúšame hľadať konštantne vyjadrený zmysel indexových výrazov.

Zdá sa, že rozlíšenie medzi ideálnym znakom a jeho realizáciami pri indexových výrazoch nebude fungovať v predloženej podobe, v ktorej sa reflektujú syntaktické i sémantické aspekty. Na základe čoho totiž môžeme povedať, že dva rôzne výroky sú realizáciami toho istého ideálneho znaku? Keďže k výroku s indexovým výrazom patria aj parametre kontextu použitia, dve použitia výrokov tvorených tými istými slovami budú rozdielne: veta (1) vypovedaná 1. marca nebude môcť byť realizáciou toho istého typu ako realizácia podobnej vety použitej 2. marca, pokiaľ uvedená dichotómia má postihovať oba uvedené aspekty. Ak prijmeme túto odlišnosť jednotlivých realizácií, ľahko pochopíme, že indexové výrazy nadobúdajú význam až v použití a zložené výrazy, ktorých časťou sú indexové výrazy, majú úplný zmysel ("úplný" v tom zmysle, že je spôsobom danosti úplnej entity) takisto až pri použití. Aké postavenie majú potom ideálne znaky, keď primárne sa tu hovorí o použitíach, no ideálne znaky sa vyznačujú práve tým, že nie sú použité?

Mohli by sme azda povedať, že každé použitie výroku je realizáciou iného ideálneho znaku. S tým sa však spájajú dve ťažkosti. Po prvé, nemáme žiadnu metódu, ako porovnať dve rôzne realizácie a na základe toho aj vyhlásiť, že sú realizáciami rôznych ideálnych znakov. Ako totiž môžeme porovnať a rozlíšiť ideálne znaky, ak sa ich realizácie skladajú z rovnakých znakov, ktoré sú takisto usporiadané? Na to by sa azda mohlo odpovedať, že ich odlíšime pomocou rôznych myšlienok, ktoré vyjadrujú. Už sme však uviedli - a to je druhá ťažkosť - že myšlienku má až použitý výrok, a preto ideálny znak nemôže vyjadrovať nijakú myšlienku. Ak však nevyjadruje myšlienku, nemôžeme ho v konečnom dôsledku pokladať za výrok konkrétneho jazyka. Paradoxne zisťujeme, že použitý výrok je realizáciou niečoho, čo nie je výrokom. Takže kým prvá ťažkosť poukazovala iba na to, že v prípade výrokov s indexovými výrazmi nemôžeme identifikovať rozdiel medzi ideálnym znakom a jeho realizáciou, druhá ťažkosť jasne ukazuje, že v takých prípadoch nemôžeme postihnúť vzťah medzi ideálnym znakom a jeho realizáciou, pokiaľ akceptujeme, že každé použitie je realizáciou iného ideálneho znaku.

Absencia takého vzťahu však tiež nevedie k potešujúcim záverom. Keďže mnohé výroky obsahujú indexové elementy, úspešnosť komunikácie sa stáva nevysvetliteľným fenoménom. Totiž na to, aby mi môj poslucháč

mohol porozumieť, musí byť schopný vziať výrok, ktorý som ja použil k niečomu, čo môžeme obaja nejakým spôsobom poznať. Zdá sa, že ideálny znak je tou entitou, ktorá vhodne prepája moje použitie výroku a jeho porozumenie mu. Lenže podľa predpokladu (ktorý teraz testujeme) sme popreli, žeby sme mohli mať rôzne realizácie jedného ideálneho znaku v prípade výrokov s indexovými výrazmi. Podobne nemáme ani pravidlá ekvivalencie podobných rôznych ideálnych znakov, ak by sme chceli obhájiť návrh, že koľko je realizácií, toľko je ideálnych znakov. Na jednej strane je teda rozlíšenie medzi ideálnymi znakmi a ich realizáciami v týchto prípadoch neobhájiteľné, no na druhej strane je najvyššie potrebné. Budeme musieť preto nájsť spôsob, ako uspokojiť tieto pragmatické požiadavky pri komunikácii. Toto akési napätie medzi jedinečnosťou použitia vety a komunikovateľnosťou významu vety, resp. ideálnej vety, je zrejme najväčší problém, ktorý musíme riešiť v teórii zmyslu indexových výrazov. Znakovo rovnaký indexový výraz musíme v podobných situáciách vedieť rovnako použiť.

5. Perryho »rola«

Keď Perry ukázal, že indexový výraz nemôže vyjadrovať konštantne priradený zmysel, pokúsil sa nájsť, čím prispieva k myšlienke vety. Vo svojom hľadaní však vopred rezignoval na skúmanie možnosti flexibilného priradenia zmyslu. Perry uznáva, že Fregeho zmysel nemá funkcionálny charakter a vždy nás dovedie k tomu istému predmetu ako denotátu výrazu vyjadrujúceho tento zmysel. Pri indexových výrazoch však pripúšťa potrebu takej funkcionálnej povahy, lebo denotáty sa menia.

Ak rozumieme slovu ako je "dnes", zrejme poznáme pravidlo, ktoré nás od použitia dovedie k určitému predmetu [...] Nazývam ho rolou indexových výrazov. (pozri [2], 479)

Rola je ten stabilný prvok významu indexového výrazu, ktorý nám zabezpečuje, že tento výraz môžeme použiť na podobné účely. (Podobne tiež s výrokom, ktorý ako svoju časť obsahuje indexový výraz spájame rolu, ktorá nás z kontextu použitia dovedie k pravdivostnej hodnote.)

Ten predmet, ku ktorému nás dovedie indexový výraz v danom kontexte, nazývam jeho hodnotou v tomto kontexte alebo v tomto použití. (pozri [2], 479)

Hodnota roly v danom kontexte zase zabezpečuje odlišnosť jedného použitia vety od druhého. Perry zdôrazňuje, že Frege nestotožnil zmysel indexových výrazov ani s rolou ani s jej hodnotou. Dôvody na to sú dostatočne zrejme. V prípade, že zmysel stotožníme s rolou, pripíšeme mu také vlastnosti, ktoré rozhodne nemá, napr. nadobudol by funkcionálny charakter, či bol by spôsobom danosti rôznych predmetov. Na druhej strane, hodnotu roly v danom kontexte možno skôr stotožniť s denotátom než so zmyslom; Frege viac rás explicitne zdôraznil, že zmyslami sú entity patriace do tretieho sveta ideálnych entít. kým mnohé také označené predmety, ktoré by sme mohli stotožniť s hodnotou, zaradil do prvého sveta empirických predmetov (samozrejme, môžeme označiť aj entity z druhého sveta predstáv a iných psychických aktivít, ako aj entity tretieho sveta).

Zdá sa, že k prijateľnému vysvetleniu sémantiky indexových výrazov sa dostaneme aj vtedy, ak sa spoľahneme len na pojmy roly a jej hodnoty. Možno práve preto Perry po neúspešnom hľadaní konštantne priradeného zmyslu indexových výrazov nepokladal za potrebné preskúmať, či by sme nenašli zmysel takého druhu, ktorý je výrazom inak priradený. Na jeho prístupe je sympatické to, že má ambície vybudovať metódu sémantickej analýzy indexových výrazov na fregeovskej báze, a nie iba pokúsiť sa interpretovať Fregeho názor. Jeho návrh je nesporne zaujímavý, no nepodarilo sa mu úplne zachovať niektoré podstatné črty Fregeho koncepcie.

V úsilí čo najviac sa priblížiť Fregeho pojmovému aparátu a nejakým spôsobom dokonca zachovať zmysel aj pri indexových výrazoch, Perry bol nútený zavrhnúť Fregeho stotožnenie zmyslu výroku s myšlienkou výroku. Toto Fregeho stotožnenie vedie k tomu, že indexový výraz musí vyjadriť nejaký taký zmysel, ktorý by mohol byť súčasťou myšlienky konkrétne použitého výroku. Perry nenašiel spôsob, ako tento súvis zachovať, a zároveň predložiť konzistentnú teóriu. Hlavné idey svojho modelu sémantiky indexových výrazov sa však pokúsil spojiť s Fregeho modelom v takomto návrhu:

Zmysel vety, ktorá obsahuje indexový výraz môžeme chápať skôr ako rolu než ako úplný fregeovský zmysel a myšlienky budú skôr nového druhu, ktoré budú individualizované predmetom a neúplným zmyslom, než fregeovskou myšlienkou [...] Nato, aby sme mali myšlienku, potrebujeme nejaký predmet a neúplný zmysel. Indexový výraz nám v kontexte poskytuje jedno, zvyšok vety druhé. Rola celej vety nás vedie k Pravde tým, že nás vedie k pravdivej myšlienke, čo je práve vtedy, ak predmet spadá pod pojem určený ako denotát pomocou neúplného zmyslu. (pozri [2], 493)

Perryho návrh však okrem základných prvkov Fregeho sémantiky (zmysel vety je jej myšlienka a P_{P_2}) porušuje aj princíp (iv) platný pre sémantiku indexových výrazov, ktorý hovorí o zmene zmyslu indexového výrazu. Podľa Perryho návrhu sa mení denotát a Frege požaduje, aby indexový výraz prispieval k celkovej myšlienke svojím zmyslom, nie denotátom.

6. Tichého »primitívny zmysel«

Inú, lepšiu rekonštrukciu predkladá P. Tichý, ktorý sa podľa možnosti usiluje dodržiavať jednak Fregeho sémantické princípy a jednak pravidlá pre sémantiku indexových výrazov. Navrhuje, aký by mal byť zmysel indexového výrazu a skutočne ho aj nachádza.

Zmysel budem nazývať primitívny, ak je jednoduchý (tj. nie je zložený z iných zmyslov) a ak od náhodných faktov nezávisí, ktorú konkrétnu entitu včleňuje. (pozri [3], 35)

Podľa Fregeho výrazy "Pravda", "Nepravda" a niektoré ďalšie bezpochyby vyjadrujú také zmysly. Zdá sa dokonca, že aj osobné zámeno "ja" má podľa neho v niektorých použitíach primitívny zmysel:

Každý je prezentovaný pre seba osobitným a primitívnym spôsobom, akým nie je prezentovaný pre nikoho iného [...] Ak si Dr. Lauben myslí, že bol zranený, pravdepodobne to založí na tomto primitívnom spôsobe, akým je prezentovaný len pre seba. (pozri [1], 298)

Keďže však existencia zmyslu nezávisí od toho, či je uchopený alebo nie, nemožno poprieť, že každá entita je prezentovaná takým zmyslom, ktorý by mohla uchopiť len ona. (Evidentne však pre každú entitu bude existovať iba jeden taký zmysel, pretože primitívny zmysel je jednoduchý podľa definície, a preto nemáme kritérium na odlišenie dvoch jednoduchých zmyslov jednej entity - pozri [3], 36.)

Podľa Tichého, indexové výrazy v konkrétnych použitíach vyjadria práve takéto zmysly, ktoré sa menia v závislosti od zmeny kontextu a denotátu. Zmysel výrazu "ja" závisí od toho, kto ho použil, zmysel výrazu "dnes" od toho, kedy je výrok použitý, zmysel výrazu "tu", kde je použitý atď. (pozri [3], 39). Ako je to možné? Nevyžaduje sa tu, aby sme najprv poznali denotát a až potom zmysel výrazu? Ak by sme mali pripustiť, že denotát determinuje zmysel výrazu, boli by sme v rozpore s Fregeho

intuíciami. Tichý však predpokladá niečo iné: ak poznáme denotát výrazu, ľahko vieme určiť, ktorý primitívny zmysel je spôsobom danosti, pretože existuje správne definované zobrazenie, ktoré každý predmet dá do vzťahu s príslušným primitívnym zmyslom (vďaka tomu, že každý predmet je determinovaný iba jedným takým zmyslom) (pozri [3], 38).

Preto je zrejme, že príslušné použitia viet (1) a (2) vyjadria tú istú myšlienku v daných kontextoch práve preto, že aj výrazy "včera" a "dnes" vyjadrujú ten istý zmysel - primitívny zmysel, ktorý koncipuje 1. marec 1997 ako denotát týchto indexových výrazov, pretože vo výroku (1) k nemu dospejeme tak, že nájdeme primitívny zmysel, ktorý koncipuje deň použitia tohto výroku a vo vete (2) zase tak, že nájdeme primitívny zmysel koncipujúci deň, ktorý predchádza dňu jej použitia. Podobne, ak oznamovaciu vetu podobnú výroku (1), tj. zloženú z rovnakých znakov vyslovíme napr. 5. marca - označme ju ($1'$) - bude to výrok odlišný od pôvodného výroku (1), pretože denotátom bude 5. marec, a teda i zmysel výrazu "dnes" bude iný. Ak chceme pomocou vety podobnej výroku (2) povedať, že v predchádzajúci deň sa stalo to, čo tvrdí výrok ($1'$), je zrejme, že ju musíme vypovedať 6. marca. A práve toto vyžaduje bod (vi).

Lenže ani Tichého rekonštrukciu nemôžeme úplne prijať, hoci je do veľkej miery bezpochyby správna. Pri analýze osobného zámena "ja" Frege totiž tvrdí:

Ale teraz [Lauben] môže chcieť komunikovať s ostatnými. Nemôže komunikovať myšlienku, ktorú vie uchopiť len on. Takže, ak povie "(ja) som bol zranený", slovo "ja" musí použiť v takom zmysle, ktorý môžu uchopiť ostatní, azda v zmysle výrazu "ten, kto práve teraz k tebe hovorí", čím príslušné podmienky jeho použitia slúžia na vyjadrenie jeho myšlienky. (pozri [1], 298)

Primitívny zmysel, aký má na mysli Frege je nekomunikovateľný, a preto pri komunikácii sa naň nemôžeme spoliehať. Frege jasne ukazuje, že daný primitívny zmysel môže uchopiť len ten, koho alebo čo prezentuje ako denotát indexového výrazu "ja".

Tichý však chápe primitívny zmysel zrejme inak. Objekty Pravda, Nepravda a iné logické, či dokonca matematické entity môžu byť dané prostredníctvom primitívneho zmyslu (ktorý však musí byť komunikovateľný!): neuchopujeme ich prostredníctvom zmyslu nejakej deskripcie, ktorý nie je jednoduchý (tj. je zložený) a ktorý nedeterminuje denotát pomocou empirických faktov. Možno však do tejto množiny zahrnúť empirické predmety? Môžeme azda súhlasiť s tým, že pokiaľ indexový výraz, ktorý označuje

v danom použití istý predmet je zámeno "ja" alebo je aspoň ekvivalentný s týmto zámenom, vyjadruje primitívny zmysel pre toho, kto ho použil. Obávam sa ale, že v iných prípadoch to nie je možné, pretože príslušný denotát získavame až na základe potrebných empirických poznatkov.

Zdá sa však, že Tichý má na mysli niečo iné. Tvrdí totiž, že najprv musíme mať denotát, aby sme potom našli príslušný primitívny zmysel. V praxi to znamená asi toľko, že najprv musíme nejakým spôsobom, napr. pomocou zloženého zmyslu, ktorý sa vzťahuje na empirické entity určiť, kto alebo čo je denotátom príslušného indexového výrazu. Ak sme ho určili, nájdeme primitívny zmysel. Myslím však, že táto schéma komunikácie je trochu zložitá. Vyžaduje, aby sme uchopili myšlienku nejakého výroku, ktorý obsahuje neprimitívny zmysel indexového výrazu, a potom určili jeho pravdivostnú hodnotu, a teda vyčlenili denotát príslušného indexového výrazu spomedzi ostatných entít. Potom sa od nás vyžaduje, aby sme - podotýkam, že úplne zbytočne, lebo sme už zistili všetko potrebné - na túto myšlienku a zmysel zabudli, výroku priradili inú myšlienku a indexovému výrazu iný zmysel. Tu sa však predpokladá, že od výroku dokážeme odseparovať jeho myšlienku a nahradiť ju inou. To by bolo možné, len ak prijmeme niektoré ďalšie predpoklady: buď 1) dokážeme uchopiť myšlienku bez jej jazykového vyjadrenia, čo však podľa Fregeho ako *ľudské bytosti* nedokážeme, alebo 2) máme nejaké pravidlo diferenciácie na odlišenie dvoch podobných viet (tj. zložených z tých istých znakov) s tým istým denotátom *v danom použití*, avšak odlišnou myšlienkou, na základe ktorého by sme vedeli nahradiť výrok s neprimitívnym zmyslom daného indexového výrazu výrokom s primitívnym zmyslom tohto výrazu. Oba predpoklady sú však mimo našich schopností, a preto nedokážeme nahradiť jednu myšlienku druhou. Ak raz s daným indexovým výrazom spojíme nejaký zmysel, hoci i neprimitívny, nepoznáť spôsob, ako by sme ho mohli *v tom istom použití* tejto vety nahradiť iným, primitívnym.

7. Indexový výraz a kodenotujúca deskripcia

Myslím, že je možná taká interpretácia, ktorá zachováva pozitíva Tichého rekonštrukcie, tj. zdôrazňuje, že od jedného použitia k druhému sa mení zmysel a nie denotát ako u Perryho, a zároveň odstraňuje uvedené nedostatky. Zachováva pritom tiež úžitok, ktorý plynie z Perryho pojmu roly, a tak zabezpečuje platnosť bodu (v), a to popri zachovaní ostatných bodov, čo sa Perryemu úplne nepodarilo. Platnosť tejto tézy však bola v istej podobe naznačená už v Tichého interpretácii.

Nezdá sa, že indexový výraz vyjadruje zmysel sám osebe, ale v spojení s okolnosťami, za ktorých je použitý. Zmysel výrazu "ja" napríklad závisí od toho, kto ho použil. (pozri [3], 39)

Na rozdiel od Perryho, ktorý skúmal, či by sa taká rola nedala chápať ako zmysel výrazu (dospel k zápornej odpovedi), si myslím, že s indexovým výrazom môžeme príslušnú rolu spojiť inak: indexový výraz je kodenotujúci s určitou deskripciou, ktorá reprezentuje príslušnú rolu - výraz "dnes" je v konkrétnom použití kodenotujúci s deskripciou napr. "deň, kedy je tento výraz vypovedaný", ktorý je použitý v konkrétnom kontexte. Denotát "dnes" sa preto mení od jedného použitia k druhému podľa toho, ako sa mení denotát deskripcie. Proti tomu by sa však mohlo namietat: nevyžaduje sa, aby jeden zmysel deskripcie bol spôsobom danosti rôznych denotátov v závislosti od kontextov, a teda nepredpokladá sa porušenie bodu (h)? Odpovedám, že nie, pretože aj zmysel tejto deskripcie sa mení, lebo obsahuje indexový prvok "tento výraz", ktorého denotát i zmysel sa mení. Rolový charakter danej deskripcie spočíva v tom, že obsahuje zložku "deň, kedy je x vypovedané", ktorá je neúplná a nevyčleňuje nijaký konkrétny deň, ale poskytuje všeobecný návod na vyčlenenie takého dňa.

Získali sme teda dve vety, resp. dve použitia vety, ktoré majú tú istú pravdivostnú hodnotu:

(5) Dnes prší

a

(6) V deň, kedy je vypovedaná táto veta, prší.

Denotát výrazu "dnes" poznáme teda preto, že poznáme denotát danej deskripcie. Z toho však nevyplýva, že táto deskripcia udeľuje indexovému výrazu aj svoj zmysel.

Ak však poznáme denotát, môžeme vybrať ľubovoľný zmysel, ktorý je jeho spôsobom danosti, a ten spojiť s indexovým výrazom. Nespojíme s ním teda primitívny zmysel, ktorý by sme vo väčšine prípadov len veľmi ťažko uchopili, ale ľubovoľný známy neprimitívny zmysel. Ktorý konkrétne, to závisí od miery nášho poznania: ak nepoznáme nijaký iný zmysel vyčleňujúci daný denotát, môžeme s ním spojiť dokonca i zmysel kodenotujúcej deskripcie; ak poznáme množstvo takých zmyslov, môžeme vybrať ľubovoľný z nich. Je však dôležité, že vybraný zmysel spájame s daným

indexovým výrazom len v konkrétnom použití! Ako to však môžeme zabezpečiť? Ako zabránime tomu, aby sme daný zmysel spojili nielen s týmto jedným použitím, ale s ľubovoľným? Na to odpovedám:

Po prvé, časť výroku (6) je indexová, a preto ak so slovom "dnes" spojíme zmysel deskripcie z tejto vety, jeho zmysel sa nevyhnutne mení od jedného použitia k druhému, pretože všetky použitia daného výroku sú rôzne a od seba odlišné.

Po druhé, ak s indexovým výrazom spojíme nejaký iný neprimitívny zmysel, naozaj môže nastať situácia, že v niektorých použitíach s ním spojíme ten istý zmysel, možno dokonca vo všetkých. Treba si však zároveň uvedomiť, že pri vetách s indexovými výrazmi nemôže platiť rozlíšenie medzi ideálnym znakom a jeho realizáciou v jeho pôvodnej podobe (ktorú som načrtnol v 2. paragrafe), takže jednotlivé použitia nie sú realizáciami jedného ideálneho znaku spolu so zmyslom tohto znaku. Medzi jednotlivými použitiami viet s rovnakou myšlienkou nájdeme nanajvýš nejakú analógiu Carnapovej L-ekvivalencie, ale nie totožnosť (podmienky aplikácie sa totiž menia od jedného použitia k druhému). Aj to však bude platiť len vtedy, ak denotát indexového výrazu bude v každom použití ten istý. Indexové výrazy sa však vyznačujú tým, že nimi označujeme rôzne predmety, a preto aj ich zmysel sa bude meniť. Platí teda, že koľko denotátov môže principiálne mať indexový výraz spojený s jednou deskripciou, ktorá reprezentuje rolu, minimálne toľko rôznych zmyslov môže vyjadrovať (samozrejme, pri každom použití práve jeden). Toto množstvo je však v zásade nekonečné.

Pri vetách s indexovými výrazmi treba pôvodný rozdiel medzi ideálnym znakom a jeho realizáciou nahradiť miernejšie formulovaným rozdielom iba na úrovni syntaxe: dve realizácie sú realizáciami jedného ideálneho znaku už len preto, že majú totožnú podobu (zanedbávam deformácie, ktoré vznikajú pri vypovedaní či napísaní rovnakých slov). Videli sme však, že i prvok sémantiky je potrebný preto, lebo ak hovoríme o výrazoch, máme na mysli výrazy *istého jazyka*. Navrhujem, aby túto sémantickú úlohu plnili roly jednotlivých indexových výrazov, ktoré sú rovnaké pre výrazy jedného ideálneho typu. Rola môže prirodzene plniť úlohu akéhosi princípu združovania výrazov jedného ideálneho typu. Evidentne to neznamená, že sme syntaktickú charakterizáciu rozlíšenia medzi ideálnym znakom a jeho realizáciou doplnili sémantickým prvkom, ktorý obsahuje pôvodný rozdiel medzi ideálnym znakom a jeho realizáciou.

8. Záver

Je zrejmé, že s indexovým výrazom nespojíme zmysel len na základe sémantiky daného jazyka, ako je to s ostatnými neindexovými výrazmi, ale nevyhnutne musíme zobrať do úvahy pragmatický prvok použitia príslušného indexového výrazu. Sémanticky priradený zmysel môže mať výraz pred jeho použitím, takže prirodzene ho môže mať i ideálny znak, ktorý neobsahuje prvok indexovosti. Pragmaticky priradený zmysel, ktorý majú indexové výrazy nemôže mať aj ideálny znak s indexovým prvkom, pretože ideálny znak jednoducho *nepoužívame*.

Na záver treba otestovať, či táto rekonštrukcia je v zhode s Fregeho koncepciou, ktorej relevantné črty boli zhrnuté do bodov (a) - (h) a (i) - (vi). Téza (h) je zachovaná, pretože v danom použití je zmysel indexového výrazu individualizovaný jeho denotátom, ako sa to vyžaduje v (g). A keďže pri výrokoch s indexovými výrazmi nemáme ideálne znaky v pôvodnom chápaní, aj ostatné body (a) - (f) nie sú porušené. Tézzy (i) - (vi) sú tiež dodržané: (i) predpokladáme v celej rekonštrukcii; indexové výrazy naozaj vyjadrujú zmysly, a preto majú podiel na vyjadrení fregeovskej myšlienky, ako vyžaduje (ii); takisto (iii) predpokladáme ako platnú tézu; (iv) platí, lebo zmena zmyslu je determinovaná minimálne zmenou denotátu; platnosť (v) je zabezpečená pomocou rôznych denotátov, prípadne iných kontextov použitia, čo sme hojne využívali v našej interpretácii; ak vetou (2) vyjadríme v danom použití tú istú myšlienku ako vetou (1) pri danom použití, je bod (vi) splnený - evidentne sa nám to podarí, pretože sme schopní uchopiť slovami "včera" a "dnes" ten istý zmysel, ktorý je spôsobom danosti jedného a toho istého dňa (1. marec 1997), pretože kodenotujúce deskripcie spojené s oboma indexovými slovami vyčleňujú ten istý deň.³

*Filozofická fakulta UK,
Katedra logiky a metodológie vied,
Šafárikovo nám. 6, Bratislava,
e-mail: klmv@fphil.uniba.sk*

POZNÁMKY

¹ Chcem sa poďakovať P. Cmorejovi za vecné a podnetné pripomienky k prvej verzii tejto state.

¹ Táto podmienka má však obmedzenú platnosť; zrejme platí len pre tie druhy výrazov, ktoré vôbec môžu mať nejaký zmysel vo Fregeho chápaní. Pre naše účely postačí aj táto obmedzujúca podmienka.

² Platí to pre ideálne znaky aj pre ich realizácie. Pod "nečasovosťou" tu nemám na mysli, že neexistujú v čase (fyzické realizácie v čase evidentne existujú), ale skôr to, že ak sa už raz spojil nejaký znak s určitým zmyslom, nemožno toto spojenie zrušiť, teda "časový parameter" nemá vplyv na toto spojenie. Pri ideálnych znakoch to platí celkom samozrejme už len preto, že ideálny znak zrejme nemá "dvojníka". Realizácie ideálneho znaku sú jeho fyzické reprezentácie a nedokážem si predstaviť, že by sme od *konkrétnej* realizácie dokázali oddeliť jeho zmysel a nahradiť iným.

³ Ešte sa musím vyjadriť k jednému problému. Vo svojej stati uverejnenej v *Organone* F 4 (1997), č. 1 som sa zaoberal otázkou, čo je významom výrazu u Fregeho. Indexové výrazy predstavovali osobitný problém, ktorému som sa pre nedostatok miesta nemohol venovať v požadovanom rozsahu už tam. Stručne teraz načrtnem jeho možné riešenie v intenciách predloženej interpretácie sémantiky indexových výrazov.

Je evidentné, že indexové výrazy nadobúdajú význam až v použití, t.j. vtedy, keď sú súčasťou nejakého použitého výroku. Z toho vidieť, že jeho význam do veľkej miery závisí od jeho denotátu. Možno to znamená len toľko, že poznanie denotátu je predpokladom porozumenia alebo to, že denotát je významom. Ako sme však uviedli v tejto stati, indexový výraz prispieva k myšlienke výroku svojim zmyslom. V predchádzajúcej stati sme dospeli k tomu, že významom výroku je buď samostatná myšlienka alebo myšlienka s identifikovanou pravdivostnou hodnotou. Na základe platnosti P_{Fd} vidíme, že pri výrokoch s indexovými výrazmi je relevantný práve tento druhý prípad. Indexové výrazy teda prispievajú k porozumeniu výroku, v ktorom sú obsiahnuté svojim zmyslom rovnako ako svojim denotátom. Ak by sme totiž zobrali do úvahy len samotný denotát, nemohli by sme konzistentne tvrdiť, že sme uchopili myšlienku výroku a rozumieme mu na základe tejto myšlienky a identifikovanej pravdivostnej hodnoty.

LITERATÚRA

- [1] FREGE, G. (1956): The Thought: A Logical Inquiry. In: *Mind* 259, 289-311. (Slovenský preklad: Myšlienka: logické skúmanie. In: *Organon* F 3 (1996), č. 3, 262-281.)
- [2] PERRY, J. (1977): Frege on Demonstratives. In: *The Philosophical Review* 86, č. 4, 474-497.
- [3] TICHÝ, P. (1986): Frege and the Case of the Missing Sense. In: *Grazer Philosophische Studien* 27, 27-47.